

ХУДОЖНІЙ ТВІР У СИСТЕМІ КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ

Стаття присвячена розгляду комунікативних елементів мови мистецтва як особливої знакової системи із урахуванням можливості інтерпретації твору мистецтва як такого, що слугує засобом комунікації, передачі інформації від адресанта (митця) до реципієнта художнього твору. У статті порівнюються структурні й семантичні одиниці художнього й нехудожнього текстів та твору мистецтва із позицій теорії мовної комунікації.

Посилення інтенсивності обміну інформацією в суспільстві супроводжується зростанням інтересу до наукового аналізу процесів мовленнєвої та комунікативної діяльності. Кожна мова має певну будову, користується особливими знаками, що складають її "словник", правила поєднання цих знаків, правила їх декодування. Будь-яка комунікативна система має певну структуру, якій властива ієрархічність. Однією з таких комунікативних систем є мистецтво. Поряд із художньо-естетичною, прагматичною, когнітивною, інформаційною функціями, мистецтво беззаперечно виконує комунікативну функцію. За визначенням, комунікація – це асоціація, обмін думками, інформацією, ідеями тощо, це особлива форма пізнавальної діяльності людини [1: 141].

Оскільки мистецтво є знаковою системою комунікативного простору, в якій художні твори виконують роль комунікативних одиниць із різною ступінню смислового навантаження через систему відносин: адресат (реципієнт художньої інформації) – адресант (митець), а в формулюванні об'єкту теорії тексту є вказівка на комунікативну діяльність людини [1: 126], можна зробити припущення про існування подібних рис між твором мистецтва й текстом. Розуміння комунікативної діяльності ширше розуміння мовної діяльності, яка є складовою частиною першої. Обидві виконують функцію обміну інформацією. На відміну від мовної діяльності, що користується в основному мовними засобами, комунікативна використовує й інші: образи, символи, жести, інтонацію тощо.

Поняття тексту є досить гнучким стосовно комунікативної діяльності. Текст, як центральна ланка в процесі людської комунікації, є об'єктом лінгвістичних досліджень (І.Р. Гальперін, О.С. Кубрякова, Ю.М. Лотман, Г.Г. Почепцов). Значення цих досліджень полягає в тому, що завдяки їм формується повніше уявлення про мовну й комунікативну діяльність як про складні багатопластові ієрархічні структури й про текст, як найвищий рівень, в якому взаємодіють усі нижчі. Нове бачення й відтворення світу в мові та в комунікативному просторі з різноманітними знаковими системами вимагає переосмислення сутності й значення тексту та його місця в діяльності людини та суспільстві.

Комунікативний підхід до багатьох на перший погляд нелінгвістичних явищ, таких як театр, кіно, музика, живопис і мистецтво в цілому [2: 20] обумовлює необхідність виявлення спільних і відмінних рис між текстом у його загальноприйнятому значенні, художнім твором і твором мистецтва як елементом вторинної моделюючої системи, якою є мистецтво як засіб комунікації.

Метою дослідження є виявлення спільних і відмінних рис між твором мистецтва та літературним твором із огляду на їх функціонування в межах своєї комунікативної системи.

Важливими **завданнями** постають характеристика сутності художньої мови та її співвідношення з сутністю і структурою художнього тексту, виявлення спільних і відмінних рис текстів художнього й нехудожнього та твору мистецтва через призму комунікативної діяльності людини, пояснення, як художній твір функціонує в ролі носія певної ідеї, визначення умов існування текстових моделей у світлі функціонально-комунікативного підходу, що забезпечить комплексне вивчення питання.

Визначення тексту у вигляді дефініції майже неможливе, адже перед нами настільки багатогранне й багатоаспектне явище, що керуватися лаконічною фразою-дефініцією було б неприпустимо. Характеристика тексту з точки зору цілі вимагає чіткого визначення комунікативно-прагматичних моделей текстів.

Текст – це, безперечно, дане, що має свої, притаманні тільки йому, параметри й категорії, це комунікативно-психологічне явище, що існує в усному й писемному мовленні, має свою структуру й семантику, одиниці тексту, комунікативно-інформаційну сутність. У світлі комунікативного підходу до тексту А.А. Чувакін дає його визначення як комунікативно-направленого та прагматично-значущого знаку лінгвістичного характеру, що репрезентує учасників комунікативного акту та має ознаки евокативності та ситуативності, механізм існування якого базується на можливостях його комунікативного трансформування [3: 95].

Текст у цьому значенні — це породження комунікативно-пізнавальної діяльності, яка стає її об'єктом. Текстову діяльність можна розглядати як самостійну діяльність із власним завданням та продуктом. Вивчення особливостей породження та інтерпретації тексту — це один із способів дослідження суспільства та його діяльності. Текст у широкому розумінні цього слова, таким чином, є центральною ланкою в процесі комунікації.

Дослідження питання художнього тексту та твору мистецтва як комунікативних явищ неможливе без усвідомлення сутності мистецтва як вторинної моделюючої системи, так званої комунікативної структури, що є надбудовою первинної системи – мови, про яку наголошував Ю.М. Лотман [2: 20].

Мистецтво – один із засобів комунікації, що здійснюється між митцем (адресантом) та особою, що сприймає твір мистецтва (адресатом) [2: 19]. Культурні системи називаються моделюючими системами. Це означає, що

вони є засобами, завдяки яким людина пізнає, пояснює, перетворює навколишній світ. Усвідомлення цього є необхідним для правильної інтерпретації когнітивної діяльності людини.

Особливість художнього тексту обумовлюється специфікою його знакової сутності. Необхідно диференціювати ці знаки в процесі інтерпретації мистецтва як комунікативно-знакової системи. Для того, щоб сприймати мову мистецтва, яке є багатограним: живопис, архітектура, музика, поезія, театр, балет, необхідно володіти його мовою. Неможливо звести до однієї системи знаків мову різних видів мистецтва, адже це призведе до їх ототожнення і зниження інформативної функції та естетичного значення. З іншого боку, об'єднання творів живопису, графіки, скульптури разом із іншими зображальними видами мистецтва в одну категорію знаків не пояснює, як вторинні комунікаційно-моделюючі системи побудовані й чим відрізняються один від одного [4: 92].

Твори різних видів мистецтва мають свою специфіку, притаманну лише їм знакову мову, яку не слід ототожнювати із мовою первинною. Наприклад, музика відрізняється від природної мови відсутністю семантичних зв'язків, проте деякі дослідники роблять спроби описати музичний текст як такий, що має певну складну синтагматичну побудову (М.М. Ланглебен, Б.М. Гаспаров). Виділення синтагматичних і парадигматичних зв'язків у живописі (Б.А. Успенський), кіно (Ю.Н. Тинянов, К. Мец, С.М. Ейзенштейн) дозволяє вбачати в цих видах мистецтва семіотичні об'єкти, що побудовані за принципом мови [2: 21]. Мистецтво, як знакова система комунікативного простору й засіб відображення реалій життя, є формою суспільної свідомості, вторинною по відношенню до мови. Оскільки мистецтво – це певна вторинна мова, то твір мистецтва можна описати як текст написаний цією мовою.

Мова мистецтва значно відрізняється від мови первинної, тут існує своя особлива система знаків і правил їх поєднання, що слугують для передачі особливих повідомлень естетичного характеру. Попри те, що мова мистецтва не є словесною, вона переосмислює структурні елементи мови, яким є текст, до рівня семантичного елемента – цілісного знаку, яким є цілий художній твір. Подібно до тексту, як лінгвістичного явища, що членується на менші елементи: абзац, речення, словосполучення, слово, в мистецькому творі теж можна виділити елементи, що складають його знакову сутність: образи, структурно-композиційні елементи. На відміну від лінгвістичного тексту, в якому досить легко виділити менші складові елементи, в мистецькому творі таке членування залежатиме від багатьох чинників: виду мистецтва, мети автора, художньої обізнаності реципієнта тощо.

Кожен із адресатів повідомлення художнього твору сприймає такі знаки з різною ступінню розуміння, для кожного з адресатів твір мистецтва, як семантичний знак особливого зразка, буде містити різну кількість інформації та матиме різну естетично-пізнавальну цінність. Це пов'язано насамперед із тим, що мова мистецтва за своєю сутністю є певною художньою моделлю світу зі структурою, що в повною мірою відповідає змісту.

Художній твір створює художню модель певного явища – завдяки художній мові автор (мистець) моделює світ, який є формою існування певних явищ і речей, у найбільш загальних категоріях. Таким чином, вивчення художньої мови творів мистецтва не лише дає нам певну норму естетичного спілкування, а й відтворює модель світу [2: 30].

Оскільки художні твори є елементами особливої комунікативної діяльності, якою виступає мистецтво, в процесі сприйняття й когніції їх відбувається часткове або повне переосмислення таких творів із віднесенням структурних елементів до розряду знакових (семантичних). На відміну від художньої літератури, яка є теж надбудовою над мовою первинною завдяки своїй особливій знаковій сутності й естетико-художній функції, переосмислення в якій відбувається на основі природної мови та її елементів, елементи мови мистецтва складаються не зі слів та речень, а з іконічних образів та знаків і, відповідно, переосмислення та сприймання тут буде відбуватися не на рівні *слово, речення, текст* — *знак*, а на рівні *образ* — *символ* — *знак*. Таким чином, в художній літературі й мистецтві інтерпретація тексту/твору, як знаку, залежатиме від різних складників. Подібною буде лише їхня знакова сутність.

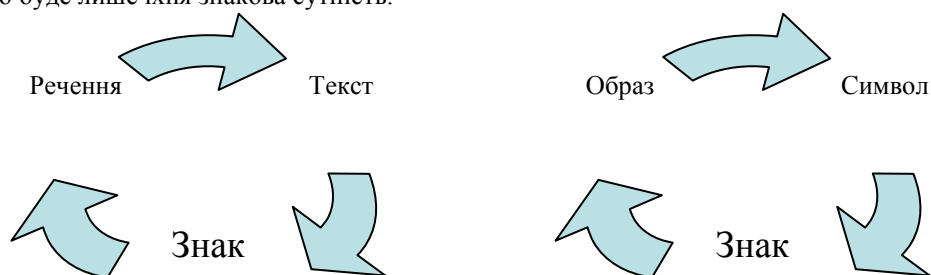

Рисунок 1. Модель вираження знакової сутності в художній літературі та мистецтві

Ми бачимо, що знакова сутність літературного твору виражена словесно на рівні речень й тексту, а в мистецтві художній твір є знаковим завдяки образності й символічності, що розпізнається на рівні цілого твору.

Оскільки твір художньої літератури, який побудовано на основі первинної мови, перетворює її на вторинну систему завдяки своїй художній сутності, переосмислюючи структурні елементи зі зведенням їх до семантичного рівня має спільні (словесне вираження, граматична побудова структурних елементів) та відмінні (знаковість) риси від нехудожньої мови, та все ж є вторинною моделюючою системою, важливо усвідомлювати спільні й відмінні риси між твором художньої літератури та твором мистецтва. Це обумовлено потребою ідентифікувати твір мистецтва як найвищий семантико-структурний елемент мови мистецтва. На відміну від художньої літератури, знаки в мистецтві мають не умовний, а іконічний, зображальний характер. Іконічні знаки

побудовані за принципом обумовленості зв'язку між змістом і формою. Знак моделює свій зміст, і тому за таких умов відбувається семантизація синтаксичних елементів [2: 33-34].

Сприймання твору мистецтва як певного іконічного образу, що в семантичному значенні виступає як знак, дозволяє сприймати цілий твір мистецтва як складний текст, що складається зі знаків/знаку мови мистецтва як особливої комунікативної системи. У цьому випадку доцільним було б відрізнити мову живопису, мову графіки тощо як мови особливих семіотичних систем.

Подібне розуміння семіотики мистецтва націлене на виявлення в мистецтві тих семіотичних систем, котрі беруть участь в організації художніх текстів у різних видах мистецтва [3: 93].

Оскільки за визначенням текст – це система мовних знаків і знакової послідовності, що існує в певній моделі комунікативної діяльності між адресантом й адресатом комунікативного повідомлення [3: 33-35], а художній твір, яким може виступати картина, скульптура, архітектурна споруда, музичний твір, вистава (твір мистецтва) має свою систему знаків й існує в комунікативному просторі, є предметом комунікативного повідомлення, його, художній твір, можна співвіднести з поняттям тексту. Проте, цей текст матиме свою специфіку, обумовлену середовищем функціонування.

У творі мистецтва, як і в мовному тексті, реалізується направленість: адресант – адресат. При цьому адресантом виступає митець, який заклав в іконізований художній образ певне інформаційно-прагматичне повідомлення естетичної направленості, а адресатом є реципієнт твору, який декодує закладену адресантом інформацію через призму своєї мовно-концептуальної картини світу та різноманітних індивідуальних чинників.

Окрім індивідуального сприйняття, художньої обізнаності, велику роль у сприйманні, пізнанні й відтворенні твору мистецтва відіграють суспільні умови та середовище, в якому відбувається комунікативна діяльність. Під час інтерпретуючої діяльності реципієнтом художнього твору необхідно брати до уваги екстралінгвістичне, соціальне, історичне значення тексту/твору. Чим багатшою є діяльність адресата художнього повідомлення, тим яскравіше й правильніше зрозуміє він зміст, закладений автором.

Існує думка, що основа індивідуальної свідомості визначається змістом, що належить колективній свідомості [5: 190]. Художній твір, націлений на відображення суспільних явищ, можна інтерпретувати в контексті суспільних подій. Проте, розуміння твору в контексті залежатиме від багатьох чинників: індивідуального сприйняття, умов комунікації, індивідуальних картин світу учасників комунікації. В цьому значенні суспільні події відіграватимуть роль контексту художнього твору, що ще раз вказує на спільні риси між художнім і твором мистецтва.

Відомо, що при розподілі текстів первинної мови на жанри/види: офіційно-діловий, публіцистичний, науковий враховуються їхні структурні особливості. Говорячи про структуру художнього тексту: картина, архітектурна споруда необхідно враховувати їхні відмінності в умовах вираження й функціонування.

Розглянувши картину як певний художній текст, можна виділити такі структурні елементи: рамка – особливий структурний елемент, що визначає межі художнього твору; назва картини, що виконує подібні функції до назви звичайного тексту, тут теж є автор роботи. Подібно до мовного тексту, який членується на менші складові частини: абзац, речення, слово, твір мистецтва теж може деякою мірою членуватися на структурно-композиційні елементи, в живописі – це об'єкти близького й дальнього плану, в скульптурі та архітектурі – теж свої композиційні елементи. На відміну від нехудожнього тексту (офіційно-діловий, науковий стилі), в художньому тексті та в творі мистецтва структурно-композиційні елементи сприймаються як єдине ціле, як один семантичний знак. Структура художнього тексту менш членована. Тексти художні й нехудожні різняться за формою, а тому різним буде протяжність у часово-просторовому відношенні.

Художній текст, як і твір мистецтва, є складним багатоаспектним явищем, глибинний зміст якого неможливо передати лише за допомогою логічних зв'язків. Структура художнього тексту/твору, як сукупності єдності, є понадструктурним явищем. Будь-який текст створюється із відповідною метою: інформативно-комунікативною, естетико-пізнавальною, в цьому полягає його інтенціональність та інформативність. Обидві категорії присутні як в художньому тексті, так і у творі мистецтва, який створюється для реалізації певного задуму [6: 74].

Цілісність і зв'язність, як ознаки тексту, мають місце в тексті художньому і нехудожньому, проте різняться формою вираження. Зв'язність тексту реалізується через зовнішні структурні показники, через формальну залежність компонентів тексту. Цілісність тексту доцільно розглядати у зв'язку з тематичністю твору. Цілісність, таким чином, можна співвіднести зі змістово-комунікативною організацією, а зв'язність – із формальною, структурною організацією.

Художній текст будується за законами асоціативно-образного мислення, нехудожній – за законами логічного мислення. У художньому тексті за зображеними картинами життя завжди присутній підтекстний, інтерпретаційний план. На відміну від художнього, нехудожній текст є одновимірним, дійсність тут реальна й об'єктивна. Художній і нехудожній тексти різняться також характером впливу на емоційну й інтелектуальну сферу людської особистості. Окрім того, в художньому тексті діє закон психологічної перспективи. Істотні відмінності можна виділити й між функціями цих текстів, які проявляються різною мірою: комунікативно-інформаційна більше притаманна нехудожнім текстам, комунікативно-естетична – художнім [7: 31]. Ще однією істотною відмінністю є форма вираження тексту художнього, нехудожнього та твору мистецтва. На відміну від текстів художнього й нехудожнього спрямування зі словесною формою їх вираження, твір мистецтва є явищем неоднозначним. Форма вираження тут залежатиме від виду мистецтва, наприклад, в музиці – звук, в зображувальних видах мистецтва – ікона, знак, символ.

У текстах лінгвістичних різного функціонально-стильового спрямування структура є обмежувальним засобом, яку розуміють однозначно, матеріал викладено чітко, лаконічно, доступно, що впливає на

однозначність інтерпретації й правильне його розуміння. Художнім текстам і творам мистецтва притаманне неоднозначне тлумачення. Оскільки мистецтво є художньо-естетичною величиною, важливою причиною відмінностей між авторським викладом та індивідуальним сприйняттям є різні системи цінностей, художня освіченість, соціально-історичний контекст. Велике значення для інтерпретації твору є контекст: відмінність між контекстом, в якому створювався той чи інший твір мистецтва, та контекстом його сучасного для реципієнта існування прямо пропорційно дорівнює його розумінню.

Тексти художні й нехудожні мають спільні та відмінні риси щодо структурно-семантичних ознак, які переосмислюються й набувають нового змісту в художньому тексті. У художньому тексті й у творі мистецтва можна виділити структурно-композиційні елементи, проте, твір мистецтва сприймається як єдине ціле, як один семантичний знак. Художній текст виконує комунікативно-інформаційну та естетичну функції. Основні чинники, які відрізняють текст художній від нехудожнього – образність й емоційність, а також форма, яка значною мірою відповідає змісту художнього тексту.

Між художнім текстом та твором мистецтва є багато спільного, що виражається в подібності функцій, знакової сутності, неоднозначності в трактуванні й членуванні на складові компоненти. Твір мистецтва, подібно до художнього тексту має особливу знакову сутність, функціонує в межах свого комунікативного простору і є своєрідним комунікативним повідомленням, що інтерпретується в певному контексті через особливу художньо-світоглядну систему, якою є індивідуальна художня картина світу.

Твір мистецтва є певним знаком із притаманною йому образністю і символічністю, що функціонує в межах визначеного комунікативного простору, яким є мистецтво, слугує засобом передачі інформації від адресанта до реципієнта художнього твору й виконує комунікативну, пізнавальну, світоглядну, естетичну функції.

Існування різних видів мистецтва передбачає відмінності в трактуванні того чи іншого художнього твору в межах цього виду мистецтва із притаманними йому структурно-смісловими компонентами. Серед подальших перспектив дослідження є типологізація творів різних видів мистецтва з виділенням їх суттєвих структурно-семантичних та комунікативних ознак.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Poluzhyn M.M. Lecture Notes on Historiography of Linguistics. – Uzhhorod: Patent, 2002. – 221 p.
2. Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб.: Искусство-СПБ, 1998. – 704 с.
3. Чувакин А.А. Теория текста: объект и предмет исследования // Критика и семиотика. – Барнаул: Алтайский государственный университет. – 2004. – Вып. 7. – С. 88-97.
4. Чертов Л.Ф. Как возможна семиотика искусства? (О перспективах союза эстетики и семиотики) // Эстетика сегодня: состояние и перспективы. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 1999. – С. 91-95.
5. Мукаржовский Я. Исследования по эстетике и теории искусства. – М.: Искусство, 1994. – С. 190-198.
6. Кубрякова Е.С. О тексте и критериях его определения // Текст. Структура и семантика. – М.: МГУ, 2001. – Т.1. – С. 72-81.
7. Валгина Н.С. Теория текста. – М.: Логос, 2004. – 279 с.

Матеріал надійшов до редакції 19.04 2007 р.

Нагнибеда Л.С. Художественное произведение в системе коммуникативного пространства.

Статья посвящена рассмотрению коммуникативных элементов искусства как особой знаковой системы с учетом возможности интерпретации произведения искусства как средства коммуникации, передачи информации от адресата к реципиенту художественного произведения. В статье сравниваются структурные и семантические единицы художественного и нехудожественного текстов и произведения искусства соответственно теории речевых актов.

Nagnybida L.S. Piece of art in the system of communicative space.

The article dwells on the communicative elements of art as a sign system taking into account the possibility of to interpret a piece of art as a means of communication, exchange of information from an addressee (artist) to a recipient of the piece of art. The author presented the comparison of structural and semantic units of literary texts and art pieces in correspondence with the speech act theory.